

Elżbieta SZCZEPAŃSKA

DOI: 10.14746/bo.2022.2.12

Uniwersytet Jagielloński

Zrozumieć wykrzyknik

Wykrzykniki występowały od dawna we wszystkich językach, ale – w odróżnieniu od innych części mowy – traktowane były przez językoznawców trochę po macoszemu. Do tej pory są zresztą jedną z traktowanych marginalnie kategorii gramatycznych, co stanowi argument, aby docenić recenzowaną tutaj pracę¹, poświęconą w całości temu zagadnieniu. Dodatkowym atutem tejże monografii jest sposób ich potraktowania przez Autorkę, skupioną głównie na analizie semantycznej wykrzykników w odróżnieniu od dotychczasowych ujęć tematu badających zasadniczo ich funkcje i właściwości gramatyczne. Podejmowana w niektórych artykułach i monografiach kwestia ich znaczenia traktowana była także raczej marginalnie i przy zastosowaniu nieco już przestarzałej metodologii. W niniejszej monografii pomocne stały się, jak stwierdza we *Wstępie* sama Autorka, nowe metody wypracowane przez językoznawstwo kognitywne a uwzględniające dynamiczność analizowanych kategorii językowych. Bardzo przydatne okazały się one właśnie w badaniu wykrzyknika jako kategorii mocno zróżnicowanej i bogatej pod względem pełnionych przez nie w akcji mowy funkcji. Założeniem językoznawstwa kognitywnego jest m.in. przekonanie, iż język jest narzędziem komunikowania znaczenia i że wszystkie elementy języka – poczynając od najprostszych słów, kończąc zaś na najbardziej złożonych konstrukcjach gramatycznych – odgrywają określoną rolę w spełnianiu tej funkcji. A zatem z wymienionych wyżej względów badanie wykrzykników nie tylko jako struktur gramatycznych, ale i przekazywników znaczenia stanowi główny przedmiot zainteresowania Moniki Krzempek.

Jako bohemistka skoncentrowała się Autorka na materiale złożonym z czeskich wykrzykników, wykorzystując w tym celu synchroniczny korpus języka czeskiego SYN2000 będący częścią Czeskiego Korpusu Narodowego. Składają się nań zbiory autentycznych tekstów mówionych i pisanych reprezentatywnych dla różnych odmian i typów tekstów. Zbiór wyekscerpowanych wykrzykników powstawał poprzez

¹ Monika Krzempek, *Zrozumieć wykrzyknik. Semantyka czeskich wykrzykników*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2020, ISBN 978-83-7395-909-5.

wyodrębnienie ze wspomnianego korpusu tych jednostek, które oznaczono jako wykrzykniki. Jak się okazało, zaznacza Monika Krzemppek: „wśród 300 milionów segmentów około 26,5 tysiąca użyć – 178 leksemów – to wykrzykniki”. Do analizy przeznaczono jednak zbiór składający się w sumie z 300 wyrażeń, ponieważ znalazły się tutaj także formy pochodzące ze słownika czeszczyzny literackiej (*SSČ pro školu a veřejnost* 2007) a opatrzone kwalifikatorem *citoslovce*. Obok wspomnianego korpusu języka pisanego SYN2000 wykorzystano też inne internetowe korpusy języka czeskiego: korpus języka mówionego ORAL2008 (zawiera milion form wyrazowych) oraz dwa korpusy pisanego języka czeskiego – SYN2005 oraz SYN 2010 (zawierają one zróżnicowane gatunkowo teksty z lat 1990–1999). Autorka logicznie uzasadnia ten wybór stwierdzeniem, że nie chce ograniczać się do materiału słownikowego, ale pragnie pokazać także leksemy wykrzyknikowe w oryginalnych kontekstach, co pozwoli skonfrontować dotychczasowe wyniki badań z efektami przeprowadzonych przez nią analiz. Argumentem dodatkowym za korpusami językowymi jest też – jej zdaniem – możliwość szybszej obróbki znacznie obszerniejszego materiału. W wyniku zastosowanej metody zebrano rzeczywiście materiał mocno zróżnicowany stylistycznie (formy książkowe, archaiczne, potoczne, wulgarne), ale też różniący się pod względem frekwencji. Jednocześnie jednak pojawia się informacja, że nie ma w nim niektórych form używanych dziś bardzo często, takich jak np.: *jupi, hello* (por. s. 8), co podważa do pewnego stopnia powyższą argumentację.

Książka składa się ze *Wstępu* oraz trzech rozdziałów – dwa pierwsze o charakterze teoretyczno-informacyjnym i trzeci analityczny podzielony na trzy podrozdziały poświęcone formom wykrzyknikowym przyporządkowanym poszczególnym domenom (emocji, dźwięku i ruchu oraz domenom abstrakcyjnym – skryptów, woli, kontaktu ze zwierzętami). Starannie przeprowadzona analiza potwierdziła dużą heterogeniczność leksemów wykrzyknikowych, co spowodowało trudności w precyzyjnym i jednoznacznym ich opisie. Trudności takie wystąpiły zarówno w przypisaniu ich do właściwych domen – niektóre przykłady mogły być konceptualizowane w kilku domenach jednocześnie (np. w zależności od kontekstu takie m.in. formy jak: *ach, aj, hergot, jejda, vida*) – jak i w ustaleniu właściwej ich hierarchii. Autorka uznawała w takich przypadkach za domenę główną tę z nich, która odnotowała największą częstotliwość poszczególnych form (co jednak może być mylące zważywszy, że korpusy nie odnotowują jednak wszystkich użyć, o czym wspomniano wcześniej we *Wstępie*, por. s. 8).

Korpusy językowe, będące tutaj podstawą dla ekscerpcji, umożliwiły zebranie reprezentatywnego (dzięki dużej ilości przykładów) materiału badawczego, a to pomogło Autorce zweryfikować prezentowane dotychczas w literaturze źródłowej poglądy dotyczące funkcji i modyfikacji znaczenia wykrzykników (por. s. 156). Uwzględniono zatem przekształcenia fonetyczne, takie jak np. reduplikacja bądź geminacja,

ale i zmiany słowotwórcze, którym ulegają leksemy wykrzyknikowe, modyfikujące dzięki wszystkim tym procesom swoje znaczenie.

W wyniku przeprowadzonej tu analizy właściwości semantycznych, fonologiczno-strukturalnych i dystrybucyjnych wykrzyknika okazało się, że stworzenie prototypu kategorii wykrzyknika nie jest łatwe, ponieważ model ten bliski jest – zdaniem Autorki (por. s. 157) – kategorii radialnej, zgodnej z zasadą podobieństwa rodzinnego Wittgensteina, której poszczególne elementy są ze sobą powiązane dzięki skomplikowanej sieci wzajemnych podobieństw i powiązań. Ale i tak należałoby uszeregować poszczególne przykłady według skali owej prototypowości – gdzie w centrum znalazłyby się najbardziej reprezentatywne egzemplarze; na peryferiach zaś te najmniej zbliżone do prototypu (według ilości cech charakterystycznych dla wykrzyknika). Autorka wymienia dwie takie najistotniejsze dla kategorii wykrzyknika cechy:

- 1) wyrażanie emocjonalnego stosunku do rzeczywistości,
- 2) samodzielność składniową.

W świetle kognitywnej metodologii M. Krzemppek zmieniła tutaj swoją opinię dotyczącą jądra wykrzyknikowości. O ile bowiem w dawniejszych publikacjach wskazywała ona na samodzielność składniową jako najważniejszą cechę kategorii wykrzyknika – zastosowana w niniejszej publikacji analiza semantyczna skłoniła ją do zmiany tej opinii (por. s. 157).

W efekcie przeprowadzonej w niniejszej monografii analizy semantycznej wykrzyknika Autorka stwierdza największe nagromadzenie ich cech „prototypowych” wokół domeny emocji (co nie jest wielkim zaskoczeniem); na drugim miejscu plasują się leksemy skupione wokół domeny ruchu i dźwięku; najmniej licznie reprezentowane są natomiast wykrzykniki z kręgu domeny woli i skryptów (*sbohem, pa, basta*). Jak zaznacza M. Krzemppek, te ostatnie nie są uważane przez niektórych badaczy w ogóle za wykrzykniki, ale za tzw. czasowniki niewłaściwe bądź dopowiedzenia. Podobnie rzecz ma się z wykrzyknikami konceptualizowanymi w domenie ruchu i dźwięku.

W związku z powyższym poszerzona została w tym ujęciu w znaczący sposób pojemność wykrzyknika jako kategorii. Obejmuje ona bowiem typy i podgrupy, które dotychczas znajdowały się poza jej obrębem, w tym także formy składające się z kilku segmentów, np. *ani muk, fix alehuja* itp.

Jak stwierdza na koniec M. Krzemppek, zaprezentowana przez nią klasyfikacja leksemów wykrzyknikowych nie rozwiązuje i nie wyjaśnia wszystkich związanych z nimi problemów, ale stanowi uzupełnienie stanu badań tego zagadnienia, co było celem zastosowanej przez nią analizy. Próba spojrzenia na tę problematykę z perspektywy kognitywnej odsłoniła nowe aspekty i obszary pozostające jednak (z powodów technicznych) poza opisem niniejszej rozprawy i oczekujące na kontynuację podjętych tutaj badań.

Dobłą decyzją jest zapewne korzystanie z czeskich korpusów językowych, ponieważ wykrzykniki prezentowane są tutaj w kontekście, a jest on niezbędny, jeśli chcemy rozpoznać intencję nadawcy i doprecyzować znaczenie danego wykrzyknika, chociaż – jak zauważa sama Autorka – i tak brakuje nam jeszcze intonacji, akcentu czyli elementów prozodii, która ostatecznie mogłaby potwierdzić owo rozpoznanie (por. s. 159). Emocje (radość, podziw, złość itd.), które najczęściej są przez leksemy wykrzyknikowe wyrażane, potrzebują *de facto* tych danych do ostatecznego rozpoznania prawdziwego ich znaczenia. Jak już wspomniano, zebrany tutaj z korpusów materiał nie jest, niestety, kompletny (por. wyżej) i należałoby go uzupełnić o przykłady z najnowszej czeszczyzny, które z różnych względów (bliżej nie wyjaśnionych) nie znalazły się w wyekszerpowanym przez Autorkę materiale...

Monografię Moniki Krzempek zamyka *Zakończenie* będące syntetycznym podsumowaniem zawartych w opracowaniu dociekań Autorki. Na uwagę zasługuje także znajdujący się w rozprawie *Aneks* stanowiący zbiór przykładów przytoczonych z korpusu w oryginalnym brzmieniu i według kolejności ich pojawienia się w tekście głównym, co ułatwia czytelnikowi orientację w materiale. Dodatkowym ułatwieniem a zarazem atutem monografii jest indeks wykrzykników i fraz wykrzyknikowych oraz słowniczek wykrzykników o najbardziej skomplikowanych matrycach.

Praca niewątpliwie otwiera pole do dalszych analiz problemów i zagadnień skupionych wokół leksemów wykrzyknikowych.